

תעודות על שדרים אחדים באיטליה

בתחילת המאה הי"ז

ערוכות ומבוארות על ידי

ישעיהו זנ"ה

תעודות על שדריים אחדים באיטליה

בתחילת המאה הי"ז

א

מנחם לונזאנו וגדליה קורדווירו

בשירו הארוך של מנחם לונזאנו „טובה תוכחת“ אנו קוראים: „אבל עתה לכבי מת בקרבי / לרוב עניי וחילי גם לצרי / אשר ארח לחברה [עם רשעים / שמו חכם גדליה קורדווירין] / אשר אני הביאותיו לציון / אהבתיהו ושמתיו לי גבירי / והוא חנם צרני ושפך / דמי לבי ואכל את בשרי / וסיבב אלמנות חיות לאשתי / וגלות לי ואוי לבני ולברי (1)“. בפסוק המוסגר הנמצא רק בטופסים אחדים (2) יש לנו רמז ברור למחלוקת שפרצה בין שני החכמים הירושלמיים, לונזאנו וקורדווירו. שכל ימי חייהם עמדו ברגל אחת בארץ ובשניה בארץ. מטעמים מובנים סתם לונזאנו את דבריו ולא פירשם, וגם דן לגניזה את השיר המיוחד שחיבר על הענין הזה (3). בה בשעה שלונזאנו קרע חלוץ צר להציץ ממנו לתוך פרשת היחסים שבינו ובין קורדווירו. פתח כמו כן פתח רחב לכל מיני השערות על טיב הססוקן. זמנו, התמדתו ותוצאותיו. בנוגע לטיב המריבה הושגה כמעט הסכמה כללית, מקרה בלתי רגיל אצל המלומדים האחרונים. כמעט כולם מניחים שאת שרשה של המחלוקת עלינו לבקש בשדה העיון והמחשבה, ואת התפרצותה עלינו לזקוף על חשבון תכונותיו המיוחדות של לונזאנו, ז"א רוח ביקורת חריפה אשר לא תדע משא פנים (4). ההנחה הזאת שעלינו

(1) שתי ידות, ויניציאה שצ"ח, דף ק"מ, ע"ב, שורות 9—12.

(2) מדברי מאיר בניהו במאמרו על „גדליה קורדווירו“ (סיני, שנה ח', הוב' כסלו—סכת, תש"ה, עמ' פה) המעיד שראה טופס אחד חסר הפסוק שבסוגריים יוצא שרוב הטופסים „מלאים“ הם ומכילים את הפסוק הזה, ואולם הגסיון שלי הורני שה„מלאים“ הם מועט מן המועט, וה„חסרים“ מהוים רוב מכריע, יש לפני ארבעה טופסים וכולם חסרים.

(3) שתי ידות, שם, בפירוש שירו על הגליון מימין אנו קוראים: „ועל ענין פלוני הגוי חברתי שיר מיוחד בן מ"ט בתים להודיע באורך הענין...“ פרום אלכסנדר מארכס הואיל בטובו להודיעני במכתב פרטי שבספריית הסמינר בניורק נמצא טופס של שתי ידות מעובדן שטיינשניידר, ובו תוספת יתרה בפירוש זה, וכך כתוב שם: „ועל ענין החכם (במקום: פלוני) הגוי חברתי שיר מיוחד בן מ"ט בתים להודיע באורך [ענין בגידתו אשר בגד בן] ולא רציתי להדפיסו כי מכל שירי לא רציתי להדפיס אלא שירים של שבח הש"י או של חכמה ומוסר [אבל סימנו היה זה, גדליה קורטובי, אשר גול טובי, ונתן חיתתו, בארץ החיים: אלהים לא ירא, לתשא היה מורה, עונו וזונו, יגלו שמים:]. בתוספת האחרונה לונזאנו מגלה טעם של המחלוקת.

(4) ע"י סרומקין—ריבלין, תולדות חכמי ירושלים, ח"א, עמ' 137—138, ומאיר בניהו

לראות ב"צרו" של לונזאנו בעיקר איש שנפגע בשבט הביקורת שלו, הוליכה שולל את דוד קויפמן. הוא לא זכה לראות טופס מלא המכיל את הפסוק המוסגר עם השם המפורש של יריב לונזאנו, וניסה לזהות את אישיותו על יסוד ההנחה הנזכרת. קופמן בדק ומצא כי לונזאנו מותח ביקורת חריפה על הפירוש למדרש רבה של בעל "מתנות כהונה", הלך והרכיב את העובדה הזאת עם הידיעה השנויה במחלוקת על דבר נסיעתו של בעל "מתנות כהונה" לירושלים, ויצא לו שר' יששכר בער אשכנזי, משעברשין, בעל "מתנות כהונה", וסיעתו היו בעוכריו של לונזאנו, הציקו לו עד שהוכרח לעזוב את הארץ⁵. מובן מעצמו שהשערתו של קויפמן הוומה על-ידי תוספת שמו של גדליה קורדוורו בטופסים המלאים.

אולם החוקרים לא לקחו מוסר השכל, ולא עלתה על דעתם לפקפק באמינותה של ההנחה ש"צרו" של לונזאנו שירד לחייו הותקף על-ידי לונזאנו בשדה העיון והמחשבה. המה רק הפכו את קצרת החקירה על פיה. לקויפמן היה פירוד הדעות מן המובן, ועל ידו חשב מחשבות לזהות את מתנגדו של לונזאנו ששמו נפקד בטופסו. ואילו הבאים אחריו מצאו את שמו של קורדוורו מפורש ובקשו חשבונות רבים לגלות את חלוקי הדיעות שבינו ובין לונזאנו. מושכל ראשון הוא להם שאת חלוקי הדיעות שבין קורדוורו ולונזאנו צריך לבקש בשדה הקבלה. שכן ר' גדליה הוא בנו של ר' משה קורדוורו, המקובל הידוע בעל "פרדס רמונים". ואפעלפי שלשוא נחפש אצל לונזאנו דברי ביקורת מכוונים נגד המקובלים מחוגו של קורדוורו, די היה להראות שספרי ר' חיים ויטאל עברו תחת שבט הביקורת של לונזאנו כדי להמציא נגודים עיוניים בין היריבים. אמת, עד כמה שידוע לי חוגי האר"י לא היו מחשיבים ביותר את שיטת קורדוורו וכתביו בקבלה⁶, ואינו מתקבל איפוא על הדעת שבנו של הרמ"ק שבדאי היה מחשיב את כתביו אביו וקיבל אלף זהובים בעד רשיון העתקתם⁷. ירד לחייו של לונזאנו בשביל פגיעתו בכתבי ר' חיים ויטאל. אבל מי יחוש לטענות כאלו הבנויות על השכל הישר ואין כתוב מסייעתן. לולא היו החוקרים קופצים להוציא תולדות ידועות מהנחתם היינו יכולים להמתין עד שיתגלה השיר שכתב לונזאנו על כל העניין ויכחיש את ההנחה הבלתי מבוססת. אבל מאחר שלא היססו להסיק ממנה מסקנות על התמדתה של המחלוקת ותוצאותיה דחקו את קיצה, כי המסקנות האלו מוכחות הן על ידי תעודה אחת שהתגלגלה לידי לפני שנים אחדות ושאני מפרסמה כאן.

5 דוד קויפמן, הערות לחייו של מנחם לונזאנו, ב"השקפה" האנגלית, כרך ח', סדרה עתיקה עמ' 525—526. כאמת דייה הייתה התכוונות קלה על המחיצה שהיתה קיימת בין הספרדים והפולנים בירושלים כדי לראות עד כמה רחוקה וזרה היא ההשערה שדברי לונזאנו: "אני הביאותי לציון... ושמתיו לי גבירי" יהיו מכוונים לחכה סולני משעברעשין, בעל מתנות כהונה.

6 על היחס של לזול שנהגו חוגי האר"י בכתבי ר' משה קורדוורו (רמ"ק) מעיד מכתבו של ר' שלמה מיינשטרל לרי בער מקעמניץ, שנדפס ראשונה ב"תעלומות חכמה", לישיב מקנזיאה באסיליאה שפ"ט, דף מ"א וכו'.

7 ע"י מכתב ר' שלמה מיינשטרל הנז'.

אחת המסקנות המקובלות בחוגי החוקרים היא שהסכסוך עם קורדוויירו חתכו את גורל חייו של לונזאנו לחלוטין. כי אם השקפותיו ותכונותיו המיוחדות של לונזאנו הולידו את המחלוקת, מן הדין הוא שתהיה מחלוקת שסופה להתקיים. ובאמת הדיעה הרווחת היא שלאחר שהוכרז לונזאנו לעזוב את מערכת המלחמה מפני קורדוויירו התקיף ממנו, היה, נע ונד ממקום למקום עד שאנו מוצאים אותו בשנת שע"ח בויניציאה במקום שהדפיס את ספרו שתי ידות⁹. רק בסוף ימיו, לאחר שע"ח שב לירושלים ומת שם מבלי לעשות שלום, כנראה, עם איש יריבו, גדליה קורדוויירו. בתעודה אחת שמצאנו בפנסק הקהילה בפדואה מנחם לונזאנו מופיע בתור אחד מ„פקידי הצאן קדשי ירושלים“ החותם על מכתב המלצה ניתן ל„השליח... החכם השלם כמה"ר גדלייא קורדוויירו“. והנה אם רק יעלה בידנו להראות שמכתב ההמלצה מאוחר הוא להסכסוך הרמוז בשיר, כי אז תהיה לנו עדות ברורה שמנחם לונזאנו שב מגלותו לירושלים ועשה שלום עם בעל מחלוקתו קורדוויירו לפני שע"ח. אמת מכתב ההמלצה אין זמנו בתוכו, אבל לא קשה לקבוע את זמנו בקירוב מתוך החלטת הפרנסים שבפדואה הצרופה למכתב בפנסק. מתוכה אנו למדים שהשליח ר' גדליה קורדוויירו היה בפדואה בחודש אב שנת שע"א. לא נרחק איפוא מן האמת אם נקבע את זמנו של מכתב ההמלצה כשנה או שנתים לפני זה, היינו בין שנת שס"ט וש"ע. ואשר לזמנו של הסכסוך הרי לא יאוחר לשנת שס"ח. שכן השיר „טובה תוכחת“ הרמזו לסכסוך הגדול נכתב בשנת אלף וחמש מאות וארבעים לחורבן הבית¹⁰. שהיא שנת שס"ח. מצד אחר, דברי התלונה של לונזאנו בשירו עושים רושם של כאב עצור. של פצע פתוח שיד הזמן טרם הפיגה את צעריו, ומתקבל על הדעת שהשיר נכתב זמן מועט לאחר פרוץ המחלוקת. ז"א בשנת שס"ז בערך. ואם גלות לונזאנו בשל סכסוכו עם קורדוויירו חלה בין שנת שס"ז ושס"ח, ובין שס"ט וש"ע אנו מוצאים את לונזאנו שוב תופס את מקומו בין פקידי ירושלים בצוותא חדא עם איש יריבו קורדוויירו — הרי סימן לדבר שהמחלוקת לא ארכה זמן רב. מתקבל איפוא על הדעת שלא היתה זאת מחלוקת לשם שמים — מחלוקת דיעות — שסופה להתקיים, כי אם מחלוקת לשם עניינים אישיים, ארציים וחולפים, שאין סופה להתקיים. במלים אחרות, רק לשעה נתפרדה החבילה בין שני החכמים הירושלמיים לונזאנו וקורדוויירו. והקרע נתאחה לאחר זמן קצר.

אם רוצים אנו לעמוד על טיבה של המחלוקת עלינו להניח „היי עולם“ של שני החכמים הירושלמיים ולעסוק ב„היי שעה“ שלהם שרק אלה מהווים יסוד ל„עולם הפירוד“, שבין אדם לחבירו. סבת הסכסוך והמריבה, לדעתו, צריך לבקש בחיים החברתיים של הצבור הירושלמי בתחילת המאה הי"ז והתנאים הכלכליים התמורים, כפי שהם רמוזים בתעודתנו ובהרבה תעודות אחרות בנות הזמן, וכפי שתארם לונזאנו בעצמו בשירו „טובה תוכחת“ הגדול: אני ציון ממושכנת ביד צר / אפרש

9 ע"י שתי ידות, עמ' קל"ד, ע"א, שורה א': „וזה שנים חמש מאות ואלף / וארבעים.“

אשר הרב דבירי.

10 שתי ידות, דף קל"ט, ע"א.

כף לכל רוח ועברי / מצולת חוב בלעתי ומתי / וטבעתי בים נשיי בצורי / וכל יום
 אשלה בים שלוחים / ואין מי יעלה מן מהמורי / צרף לזה את תפקידם הקשה
 של הזקנים „פקידי צאן קדשים“ — שלא חסרו רשעים ביניהם מימות
 הברטנורא¹¹ — למלאות משאלותיהם הכספיות של מושלי ירושלים, ותמצא את
 המצע לסכסוך שבין לונזאנו „פקידי צאן קדשים“ ו„הרשעים“, שאר הפקידים, אשר
 גדליה קורדוויירו, כנראה, תמך בידם, „ארח לחברתם“¹².

עצם התעודה

בהנ״א¹³.

הכהנים הנגשים אל ה' הצדיק צדקות אהבו ורבו יתירא¹⁴ אשתכח בהון, הון
 עתק וצדקה תהלה בארץ המקריבים את מנת מנחתם בהר מרום ישראל על צבי קדש
 ההראל, כי לה' מצוקי ארץ, האמונים האתנים שם מתנים צדקות ה', צדקות פורונו
 בישראל מוסדי עמודי שמים וארץ, כלם קדושים ששים ושמים לעשות רצון. שוכני
 סנה הנה הנם קהלות תהלות ישראל אשר בעיר ואם בישראל פאדואה יע״א ועל צבא
 מטה תהלתם עטרת תפארת הרבנים הדיינים המצויינים נר״ו ואחריהם פרנסים יועצים
 ראשים שרים וגוברים גבאים וממונים שופטרים (1) שוטרים ה' עליהם יחיו עולם
 לפני אליים ושישו בשמחה.

אנחנו פקידי הצאן צאן קדשי ירושלים ע״ה תוב״ב¹⁵ התתומים מטה, אחרי
 התפלה ותחינה לאלהי מקדם מעונה יגן בעדכם ובעד כל עמו ישראל, זאת להודיע
 למעלתכם כי להיות כי גדול כים שברנו וצערנו אשר לא יכילם ספר לא הארכנו בזה

(11) ע״י אגרת ר' עובדיה מברטינורו: „ואסילו הזקנים הרשעים והחטאים...“ אני מצטט

מ„ספרות ההסטוריא הישראלית לאברתם כהנא, ח״ב, עמ' 47.

(12) התכמים שראו בקרדוויירו את איביו הראשי של לונזאנו לא שמו לבם לדברי לונזאנו
 המאשים את קרדוויירו ש„ארח לחברה עם רשעים“, זאת אומרת שנטפל לרשעים ורודסו וענה
 אחריהם אמן, אולי בעל כרחו. השערות המזוהה של בניהו במאמר הנז' שקורדוויירו גורש מירושלים
 ביחד עם לונזאנו חסרת כל יסוד, וטעה במובן המלים „ארח לחברה“. וכמו כן בלתי מיוסדים
 דכריו שבעונה אחת אנו מצאנים לונזאנו וקורדוויירו חוסים בצלו של הגביר שלמה שיריש בקושטא.
 שירו של קרדוויירו לכבודו של שלמה שיריש לא יאוחר לשנת שמי׳ה, שנת הדמסת הספר „חשק
 שלמה“, שבו נדפס השיר; ואילו גלותו של לונזאנו בשל סכסוכו עם קרדוויירו ושהותו בבית
 מגינו שלמה, חלות בשנת שסי׳ה, כעשרים שנה אחר כך.

(13) בעזרת האל נעשה ונצילת אמן.

(14) השוה דניאל ד, ל״ג

(15) עיר הקדוש תבנה ותכונן במהרה בימיא.

הכתב הפרטי, וכבר הארכנו למעניתנו בכתב הכללי¹⁶ לספר קצת צרותינו. גם כי השליח ההולך לקראת מעלתכם היה בנן של קדושים החכם השלם כמה"ר גדלייא קורדואירו נר"ו¹⁷. שמנו דברינו בפיו והוא יספר למעלתכם הצער הגדול אשר אנחנו בו. לכן אחלינו לפני מעלתכם תהיה עינם פקוחה ואונם קשבת לקול החכם הנ"ל המדבר בעדינו ובשמנו, ויחשב הליכתו לפניכם כהליכת כל הק"ק יצ"ו יחד כי שליחו של אדם כמותו. והנה שמנו ידו כידנו ופיו כפינו, וכל אשר תסכימו עמו הרי הוא עשוי ומקובל, כי כוונתו לשמים לא בכסף ולא במחיר¹⁸. ובדאבון נפש על עיר הקדש יקראו את דברי האגרת הכללית האוגרת קצת צרותינו ויהמו רחמיכם עלינו לעשות כמנהגכם לעלות¹⁹ על ראש שמחתכם ולבנות את גדרה בהעניק לה מגרני יקיבכם²⁰ מנה הראייה להתכבד וימהרו ויקדמו עשייה לשמיעה, כי עת צרה היא ליעקב והעת צר פן יבולע ח"ו לעיר הקדש, ואחרי שברון הספינה ח"ו אין לה תקומה ולית דין צריך כשש. וידענו גם ידענו כי גם אתם עמוסי תלאות ממשא מלך ושרים, אמנם העיר הזאת קרובה אליכם ולא נתחלקה לשבטים, והיא תל שהכל פונים בו, ונודע בדברי רז"ל כי ענייה נקראים עניי צירך²¹.

16 מלכו לכתב-המלצה מיוחד לכל שד"ך ולכל קהילה היה השד"ר מוויין בכתב כללי אגרת האוגרת קצת צרותיהם של הישוב. האגרת הזאת שמשה חומר תעמולה משותף לכל השדרים ולכל הארצות; לפעמים קבעוה גם ברוסס. אחד הכתבים הכלליים האלה היותר ידוע היא החוברת "חרבות ירושלים" שנדפסה בוויניציאה בשנת שס"ו. השוהה שם בסוף, דף י"א, ע"א: וכל דברי האגרת הזאת אוגרת הצרות הסוערות. מתוך מכתבנו יוצא שהשימוש באגרת כללית כצידה של המלצה המיוחדת היה רוח גם קודם לכן. בעל "חרבות ירושלים" בודאי השתמש בלשון האגרות הכלליות הקודמות. מכאן המליצות המשותפות עם אגרתנו, שאחרות מהן אפשר שנטבעו על ידי ר' מנחם לונגאנו שהיה, כנראה, מוכירו של ועד החלוקה.

17 הפרט הזה שגליה קורדואירו חזר לאיטליה בשנת שס"ט—ש"ע בתור שד"ר מירושלים נשאר סמוי מעיני כותב תולדותיו האחרון, מאיר בניהו, במאמרו הנז' בע"ז, 2. יש גם להשלים את מספר השדרים לאיטליה בתחילת המאה ה"ז אצל משה א' שולחאס, רומא וירושלים, עמ' 106. 18 כידוע היו פקידו חוץ לארץ קובלים על השליחים שקיבוצם יוצא בהוצאותיהם, ודרשו מאח הפקידים שבארץ ישראל לבלי לשלוח שליחים, ועל כן מדגישים פקידו א"י כאן שקורדואירו אינו מקבל שכר בעד שליחותו (ע"י שלום בארון, לתולדות החלוקה וכו' ב-ספר השנה ליהודי אמריקה", ספר 1—תש"ב, עמ' 173).

19 כנראה נשמטה המלה: ירושלים, ואיני יודע אם באשמתי או באשמת הסופר.

20 זאת אחת המליצות הקבועות התורות ונשנות במכתבי שד"ר של התקופה. השוה אגרת לרבני ירושלים" משנת שס"ט שנתפרסמה ע"י בארון במאמרו הנז' "וגם הבקשה והתחנה שמעצית מתנגנים בכל גלילות ישראל לעזור לכם מגורן יקב"ה".

21 לונגאנו הרכיב כאן שתי דרשות, ודרשת ר' יוסף על שמות כב, כד: עניי צירך קודמין (כבא מציעא, ע"א, ע"א) ודרשת הספרי על דברים טו, ו: בארצו, יושבי הארץ קודמין ליושבי חוץ לארץ. השוה "חרבות ירושלים", דף ג', ע"א: "כי אם היוחכם מטופלים בעניי צירכם אין לכם

חוננו אתם רעינו²²) לאהבת ה' השוכן בתוכה העומד אחר כתלנו וימהרו שלוח השליח הנ"ל מן הארץ והחזיקו בידו בכתבים לכל אהוביכם ולכל מכיריכם אשר בשאר ארצות לכל המצטרף, ובשכר זה אל חי חלקנו העומד אחר כתלנו²³) ייטיב עמכם, ישוב לרחמכם, וירבה להנכם, ויעלכם על במתי ההצלחה, והברכה ערוכה, וחיים נצחים, לנצח נצחים, ותזכו לעלות ולראות ירושלים גוה שאנו, כנפשכם הרמה והנשאה, וכנפש המעתיירים בעדכם וחוחמים בסדר ושמעתי כי חנון אני.

חייא אברבנאל, דוד (בכ"ר ברוך ??) אשכנזי.
יוסף (? ?), אברהם משה (?), אברהם ישראל וילייסיד.
אבל ציון²⁴) ולא חשיב מנחם די לונזאנו²⁵).

עד כאן גוף המכתב, מכאן ואילך העתק החלטת הפרנסים מתוך הפנסק :
נדבה נעשית לתושבי ירושלים תוב"ב ע"י הגאון קורדואירו יצ"ו, וככה נכתבה בפנסק החכם הנ"ל ונכתב כאן ההעסק במצות מ"כ (= מעל' כבוד) הפרנסים יצ"ו.

להעלים העין מאביוני הארץ הקדושה הזאת, שכן כתוב שתות תפתח וכי... ואמרו ז"ל בספרי הביאו הבית יוסף טור י"ד סי' רנ"א בארצן יושבי א"י קודמין ליושבי חו"ל. והנה ירושלים, עיר הקדש בפרט היא הנקראת בעצם ארצן כי היא המיוחדת באמת לכל עם בני ישראל ולא נחלקה לשבטים.

22) עפ"י איוב יט, כא.

23) רמז לכתל מערבי, גם זו אחת המטבעות הקבועות בלשון השדרות, השוה הקדמת חרבות ירושלים" (דף ב', ע"ב): "כי הנה אלהינו זה קיינו לו עומד אחר כתלנו, לא וזה שכינה מכתל מערבי, וכמו כן בסוף החוברת (דף יא, ע"א): "ואנחנו לא נמשה מהעתיך לאלהינו הנה זה עומד אחר כתלנו".

24) השוה החתימה ב"חרבות ירושלים": כה מעתירים דלי ואל בלי ציון.

25) חתימתו של מנחם לונזאנו ברורה, וגם כל המכתב כתוב בכתב ידו, ואשר לחתימותיהם של שאר הפקידים — אותיותיהן מסולסלות ומלוטפות עד לכלי היכר כדרכי החתימות של חכמי המזרח. רק שתיים מהן יכולתי לקרוא בודאות, והן: חייא אברבנאל ואברהם ישראל וילייסיד. בנוגע לראשון, השוה אנציקלופדיה יודאיקה, ח"א, ערך אברבנאל, נזכר שם איזה חייא (או חיים) אברבנאל בסירארה, בארכיון הקהילה שבפרינצי ראיתי "כתובה" משנת שס"א בסירארה נושאת חתימתו של חייא אברבנאל בתור עד, כנראה עלה בסוף ימיו לירושלים, יותר ידוע הוא השני, ר' אברהם וילייסיד, מתוך שרית ר' יום טוב צהלון (סי' ק"ס) אנו יודעים שאברהם וילייסיד התעניין בהכנסת סדרים בחלוקת כספי א"י, והיה מן המסילים פשרה בין האשכנזים והספרדים בעניין זה (פורמקין—ריבלין, תולדות חכמי ירושלים, ח"א, עמ' 129, מס' ד).

עד כמה שאפשר לראות משתי חתימות אלו אין לנו עניין עם רבנים כי אם עם גבירים—פקידים שעמדו בראש ועד החלוקה, לדבר בלשוננו אנו, בירושלים, לונזאנו שכתב את המכתב היה, כנראה, סופר הועד, מוכירו, קרוב לשער שחמס את המשרה הזאת גם לפני גלותו בשנת שס"ה, וכחוב פעולתו זה צריך לבקש את התגשורתו הארעית עם הרשעים, הפקידים, אשר קורחיו נוסט להם להדיות ממשרתו, כפי שרמונו במבוא.

בהיות כי בא הנה הגאון כמה"ר גדליה קורדואירו יצ"ו עם כתבים מק"ק ירושלים תוב"ב, וגם כתב מיוחד לק"ק פאדובה יצ"ו, נדברנו לעת הזאת לתת להוציא במצטרך לכללות כל הקק"י דמי ירושלים תוב"ב, היינו לפרוע החובות והוצאות הכללות מאה ליטרין, והמעוט הנ"ל הם שנים ושמונים ליטרין מנדבת ק"ק אשכנזים ולועזים יצ"ו ושמונה עשר ליטרין מנדבת ק"ק ספרדים יצ"ו. סך הכל מאה ליטרין, ואלו הן נוספים על אחד ושמונים ליט' י"ב [סולדי] אשר כבר שלחנו ט"ו לוליו העבר מהנדבה שנעשתה בעד שליחות הר' כמהר"ר יצחק אשכנזי יצ"ו מצפת ²⁶ אשר בא בכתבים כמו כן חתומים מק"ק ירושלים צפת וחברון, ומלבד מאה ותשעה עשר ליטרין אשר שלחנו לעניי א"י בכלל אשר שלחנו אותם ט"ו לוליו העבר אל יד הגאון כמה"ר שמחה לוצאטו לשלחם כנ"ל. והמאה ליטרין הנ"ל קבלנו עלינו לשלחם לויניציאה ליד הגאון כמהר"ר שמחה לוצאטו יצ"ו הנ"ל לשלחם לכללות ק"ק ירושלים יצ"ו הנ"ל וכנ"ל.

וזה היה פה ק"ק פאדובה יום א' כ"א למנחם שע"א לפ"ק
נאם יעקב בכ"מ אלחנן ז"ל היילפרון ²⁷ כותב וחותם בשם
מ"כ פרנטי ק"ק פאדובה יצ"ו.

החוקרים העוסקים בתולדות החלוקה והשדרות בכלל ובגלגוליה באיטליה בתחילת המאה הי"ז בפרט, ימצאו במכתב ובהחלטת הפרנסים נתונים מעניינים, ומשאירים אנו את הפרטים האלה לבעלי המקצוע להתגדר בהם ולהשקיעם לתוך בניינם ההיסטורי, ואנו מסתפקים בהבלטת קיום אחדים שיש בהם עניין גם לחוקרים שאינם מבעלי המקצוע:

א. ההחלטה מפיצה אור כל-שהוא על פרשת היחסים שבין הקהילות השונות שנוסדו על אדמת איטליה. כי אנו רואים בה שהאשכנזים והאיטלקים, הלועזים, אפעלפי שהיו מפורדים ב"מנהג" התפילה, בכל זאת מחוץ לבית הכנסת היו נוטים יותר לשיתוף עבודה מאשר הספרדים, שכן מאוחדים הם האשכנזים והלועזים במפעל כספי ארץ ישראל; קופה אחת להם. מה שאין כן הספרדים; פרושים ומובדלים הם מאשר הצבור היהודי לא לבד ב"מנהגם" כי אם גם בחיי החברה. את עזרתם לעניי

כנוגע לחתימות המסוקות: 17 ד... א ש כ ז י, אם קראתי "ברוך" נכונה, יש אולי לזהותו עם בנו של ברוך אשכנזי הנזכר אצל פרומקין—ריבלין, חת"י, ח"א, עמ' 113, מס' ה. ואולי הוא הוא "רוד ברוך" הבא על החתום בתעודה שניה להלן. י' ס' פ... הוא אולי יוסף ב' אברהם הכהן מבני רומניא נז' בתח"י ח"א, עמ' 113, מס' ה.

26 לא זכיתי למצוא זכרוננו של השד"ר הצפתי הזה ולזהותו. יש בידי דף אחרון של "עקידת יצחק" לעראמה, ויניציאה שכ"ז, ועל העמוד החלק כתובות בכתב מורחץ הנהגות אחדות מעניינות אשר כל אחת מהן מתחילה בפתגם: "נשבעתי ואקימה", הכותב הוא איזה יצחק אשכנזי משנת שניה. אפשר שהוא השד"ר שלנו.

27 בעל שו"ת "נחלת יעקב", פאדובה שפ"ג. היילפרון נתמנה לסופר קהילת פאדובה בשנת שע"א, לאחר פטירתו של ר' שמואל ארקיולטי.

ארץ ישראל הם מושיטם מקופה מיוחדת. ופדואה אינה הדוגמה היחידה והראשונה במובן זה. קדמה לה פירארה אשר במחצית האחרונה של המאה ה־10 איכסנה קהילה ספרדית די חשובה באיטליה הצפונית. והנה בשנת של־ג, כיובל שנים לפני החלטתנו הנו', כאשר התאחדו האשכנזים והלועזים שבפירארה לגוף אחד, לקהל מאוחד, בנוגע לכל ענייני צדקה ועזרה. נשארו הספרדים, שהתרכזו מסביב לבית אברבנאל, מבחוץ עם ארגון מיוחד וקופה מיוחדת⁽²⁸⁾.

ב. מתוך ההחלטה אנו רואים ששיטת משלוח כספי ארץ ישראל משאר קהילות איטליה לויניציאה, ולא דמסרם ישר לשד"ר, היתה רווחת בקהילות אחרות כבר בשנת שס"ט. השתדלותם של פקידי ויניציאה לרכוש את מפעל העזרה לעניי א"י בידיהם, לדחוק את רגלי השליח המתווך ולקשור קשרים ישירים עם ירושלים ופקידיה, עשתה פירות בתחילת המאה ה־11, ואולי כבר בסוף המאה ה־10. יש בזה כדי להשלים דברי בארון ודברי שולואס בעניין זה⁽²⁹⁾.

ג. כמו כן מלמדת אותנו ההחלטה כי ר' שמחה לוצאטו — הרב הוינצאי הנאור — שימש זמן מה, בשנות ש"ע—שע"א, בנשיאות כספי ארץ ישראל שנשלחו מאיטליה. וצריך לפי זה לתקן את דברי שולואס שהנשיאות לכספי ארץ ישראל עברה בירושה מידי ר' ליב סרוול לידי בנו נחמיה⁽³⁰⁾. ולא רק ר' שמחה לוצאטו הפסיק את שלשלת הנשיאות של בית סרוואל, כי אם גם עמנואל אבוהב. גם הוא, לדעתי, שימש בנשיאות כספי ארץ ישראל בסוף ימיו בויניציאה. כי כשם שאנו רואים בשנת שע"א קהילת פדואה שולחת כספי א"י שלה לשמחה לוצאטו, כך אנו רואים בשנת שפ"ו בערך שקהילת קורפו שולחת סכום כסף בשביל א"י לעמנואל אבוהב, והלוה שלח את הכסף לפקידי ירושלים ורבניה; כך, לדעתי, צריך להבין את דברי המכתב של פקידי קורפו לפקידי ירושלים המדברים על סכום כסף ששלחו לארץ ישראל, על ידי החכם השלם... עמנואל אבוהב נ"ע. ואין כאן שום רמז למסירת הכספים בידו של אבוהב בדרכו לארץ ישראל כמו שמניחים בארון ושולואס⁽³¹⁾.

(28) זה לשון השער של הפנקס הישן בארכיון הקהילה שבפירארה:

פנקס אוטינטיקו בכל עסקי ההקדשות והצדקות וסעיסיהם
ומוצאיהם ומבואיהם של עניינים אלו אשר יעברו תחת
הנהגת הממונים יצ"ו הנוחלים למשמרות משמרה לשנה
כמבואר במכתבי אוטינטיקי רייספראטו בפנקס הלו
חתום מיד הנכבדים קריאי ק"ק פירארה איטאליאני
ואשכנזים ישמרם האל מכל צרה מצוקה, ורוח נדיבה
תסמכם ותחי ראשית מלאכתו ר"ח אייר שנת של"ג לפ"ק
תחת ממשלת הרוכס הנשגב אלפונסו מאיסטי יר"ה.

(29) השוה בארון במאמר הגוי' בהע' 18, עמ' 169, שולואס בספרו הגוי' בהע' 8, עמ'

104—103.

(30) רומא וירושלים הגוי', עמ' 105.

(31) בארון במאמרו הגוי', עמ' 173, הע' 14, שולואס, רומא וירושלים, עמ' 97, הע' 27

ב.

ידידיה גלאנטי

למעלה הבענו את ההשערה שאת מקור הסכסוך שבין לונזאנו וקורדורו יש לבקש בשדה „החלוקה“. בתור סופר ומוזכיר של „וועד החלוקה“ בירושלים עלול היה לונזאנו להסתבך בכל מיני מריבות ואינטריגות ששררו אז בחוגי השליחים והפקידים בירושלים ובוניציאה. וכדי לקרב השערתנו זאת אל המציאות, ולהראות ש„המריבות והאינטריגות“ אינן רק פרי דמיוני, חשבתי לנכון לצרף תעודה אחרת המעידה שממש באותו הזמן שאנו דנים בו, היינו בין שס״ח ושס״ט, גם אחד השררים הצפתיים החשובים ביותר, ידידיה גלאנטי, היה נושא לעלילות וקטרוגים חמורים. נחשד הוא במעילת כספי ארץ-ישראל, וכדי להסיר מעליו את החשד עשה מעשה דראטמי כדרכם של השליחים החשובים הומון לדרוש בשבת, ואחר דרשתו „ברוב עם הדרת מלך“ הוציא ספר-תורה מן ההיכל ונשבע בפני הקהל שנקי הוא מכל אבק מעילה. המודעה הזו נדפסה אז בדפוס די גארה בויניציאה על עלה בודד, גודל פוליו, בשם „מודעת זאת בכל הארץ“. קודם כל באים על החתום הפרנסים והממונים שבוניציאה. אחריהם באים רבני ויניציאה ומטילים חרם על כל מי שיערב לבו לנגוע בכבודו של השליח ידידיה גלאנטי או לדבר סרה נגדו. הראשון בין הרבנים המגינים על גלאנטי הוא ר' ליב סרוואל, שהיה אז, בתחילת שנת ש״ע, עדיין נשיא וגובר לכספי ארץ ישראל; האחרון הוא שמחה לוצאטו, שכפי שראינו מילא את מקומו של סרוואל בגזברות ובנשיאות בשנת ש״א.

חסרון חתימתו של ר' יהודה אריה מודינה מתבאר. אמנם בשהייתו חוץ לויניציאה באותו הזמן, בחיי יהודה“ (עמ' 32) מודינה מודיענו שמניסן שס״ט עד אייר ש״ע עשה בפירינצי, אולם מטופקני אם היה חותם על המודעה גם אם היה בויניציאה, כי כנראה היחסים בין ידידיה גלאנטי ומודינה לא היו טובים ביותר. ב„ארי נהם“ (הוצ' ראשונה, עמ' 66) פרק כה, מודינה מספר שסמוך לביאתו של יהודה (קרי: ידידיה) גלאנטי הלך לבקר את הרופא אליה מונטאלטו (כצ״ל). „ועודני שם“, הוא מוסיף, „התחיל (גלאנטי) לספר מעשה נסים ונפלאות הארץ זל... נתחוק הרופא זל... והתחיל לצעוק בקול גדול... הכל שקר וכזב...“ מובן מאליי שמודינה הסכים לדברי מונטאלטו ולא הרבה להעריך את השליח ידידיה גלאנטי.

הפרנסים. משמונת הפרנסים החתומים על המודעה רק אחד מהם יכולים אנו לזהות ברדאות, והוא „אברהם שאקי“, הבא גם כן על החתום בהסכמה על הספר „קהלת יעקב“, וינ' שנט בתור „פרנס מק״ק ליואנטיני“. „אברהם טיבי“ אפשר שהוא אחד עם „אברהם טובי בכמ״ר יונה“ אשר ר' יהודה אריה מודינה הקדיש לו ארבעה מכתמים בדיואנו (עמ' 134—135, מס' צא). „יצחק נעמיאש“ הוא, כנראה, אחד עם „יצחק נחמיאש“, אביהם של דוד ויוסף נחמיאש אשר מודינה הקדיש להם את ספרו „בית לחם יהודה“, שהדפיס בוין' בשנת שפ״ה. כתובת מצבתו של ר' יצחק נחמיאש נמצאת ב„לוחות אבנים“, הוצ' ברלינר, מספר קפ״ז, הוספר יהודה אלטאראס מת בשנת ש״ט, וכתובת מצבתו ב„לוחות אבנים“ הוצ' ברלינר, מספר 24.

הרבנים. בתחילת המאה הי"ז בויניציאה כל מעשה בית-דין נושא בראש את חתימותיהן של שלשת הרבנים הראשיים. והם: בן-ציון צרפתי, ליב סרוואל, יצחק גרשון. בסדר הזה הם מופיעים בכל ההסכמות והגזרות הידועות לנו משנת שס"ב ועד שס"ו (למשל, "המקח והממכר" לר' האי גאון, וינ' שס"ב, וכמו כן "ערוגת הבושם" לר' שמואל ארקיולטי, וינ' שס"ב; "לחם משנה" לר' אברהם דיב וטון, וינ' שס"ד—שס"ו; "משבית מלחמות", וינ' שס"ז). עלייתו של ר' ליב סרוואל למקום ראשון, לפני ר' בן ציון צרפתי, במודעתנו מתבארת בזה שסרוואל היה אז הגזבר והנשיא לכספי ארץ-ישראל באיטליה, ומן הדין שיחתום בראש בעניין זה.

מעניין לציין, שחוק לאהרן ן' חיים, יוסף ששון ומשה בכמ"ר מצליח מוגאון, כל שאר הרבנים הבאים על החתום, שמונה במספר, לקחו חלק במחלוקת המקוה מרווי"ג. כולם, יוצא מן הכלל משה כהן פורט, שייכים למחנה המתירים, תשובותיהם וחתימתם תיהם באו ב"משבית מלחמות", קובץ פסקי המתירים שנערך ונדפס על ידי ר' יצחק גרשון בשנת שס"ו. מצד אחר ר' משה כהן פורט הוא המנצח על מחנה האוסרים; בשנת שס"ה פרסם דף בודד המכיל קצור פסקי הרבנים האוסרים, ובתחילת שנת שס"ח ערך והדפיס את הספר "פלגי מים", תשובה ל"משבית מלחמות" בצורה חריפה. מפתיע איפוא לראות את מפקד מחנה האוסרים בכפיפה אחת עם מנהלי מחנה המתירים. סימן הוא, לדעתי, שבסוף שנת שס"ט אש המחלוקת על עניין רוויגו הלכה ושקעה, ורבני ויניציאה עשו שלום ביניהם.

ידידיה גלאנטי וריב המקוה. אפשר ואין זה מקרה גרידא שפסק הדין לזכותו של גלאנטי נחתם לאחר שרבני ויניציאה עשו שלום ביניהם, כי שלא מרצונו ובהיסוס רב הסתכר ר' ידידיה גלאנטי במחלוקת המקוה מרוויגו, ונטה לצד האוסרים. התערבותו זאת של גלאנטי בריב רוויגו הכשירה את הקרקע של מחנה המתירים לקלוט את גרעיני החשד שמתנגדיו פזרו לכל עבר, וכל זמן שהמלחמה בין שני המחנות התנהלה בכל חוקף לא מצא גלאנטי און קשבת במחנה המתירים. רק לאחר ששככה המלחמה עלה בידו להסיר מעליו את השם הרע שהוציאו עליו מתנגדיו, ובאמת, מקום אחד ב"מקוה ישראל" קובץ פסקי האוסרים, ערוך בידי ר' יהודה סאלטרו מפאנו, מגלה לנו אם כל הדוחק שדחקו המתירים את גלאנטי לכלי להסתמך בגלוי למחנה האוסרים. בחתימת העורך אנו קוראים (עמ' פד, ע"ב): "גם הגיעו פה יניציאה פסקים וחתימות מגאוני ורבני צפת תוב"ב... וכולם פוסלים מקוה זה... וכמו שהעיד נמי האלוף כמהר"ר ידידיה גלאנטי נר"ו מצפת שהגיד לנו שמר קשישא הגאון אביו נר"ו היה שולחם אליו בכתביו... והנה זה כמו עשרה חדשים שמענו בודאי שהגיעו פה הפסקים הנ"ל מצפת תוב"ב ובאו ליד מי שכבש אותם והסתירם בל חזו שמש, ונם כאשר הסכמנו להטיל ח"ס (חרם סתם) על זה יש אשר הרבה רעים על כמהר"ר ידידיה גלאנטי הנ"ל ועלינו שלא נטיל ח"ס. ומכיון שאין אנו מוצאים את ידידיה גלאנטי מפורש בלוח האוסרים, לא נתרקב איפוא מן האמת אם נשער שהשתדל לעשות שלום בין שני הצדדים, ועלתה לו, ולא נחטלא איפוא לראות את באי הכח של שני הצדדים מהפכים בזכותו של ידידיה גלאנטי.

היחסים בין הרבנים והפרנסים כפי שהם משתקפים בתעודתנו. הרגיל לקרוא בין השיטין של תעודות לא יקשה עליו לראות במודעה זו, בסדר חתימו- תיה — פרנסים וממונים למעלה ורבנים למטה —. תחנת מעבר במלחמה הממושכה בין נציגים החילוניים של הקהילה וראשיה הדתיים. ההתרוצצות של שני יסודות אלה בקהילה ויניציאה שהיתה תוססת והולכת מתחילת המאה ה־17, קבלה צורה חריפה בסוף המאה ה־17 ובתחילת המאה ה־18. גרמו לכך מסיבות שונות. האחת מהן היא התגברות השפעתו של היסוד הספרדי-ליואנטיני עם המסורת של שלטון ה־"מעמד". בחוג הספרדים ה־"מעמד" משל כמשלה בלתי מוגבלת בקהילה, והרבנים היו פקידי אשר כל עיקרם לא באו אלא לשרת את ה־"מעמד". שנית, המלחמה שניהל או פאולו סארפי בשם השררה של ויניציאה בכנסייה הרומאית, מלחמה שמטרתה היתה למנוע את הכנסייה מהתערב בעניינים אזרחיים ולהגביל את כחה בהכרות חרם על מדינה, יכולה היתה לשמש דוגמה ומופת למנהיגיה החילוניים של הקהילה בשאיפתם למעט דמות סמכותה של הרבנות ולסגרה בתוך ארבע אמות של בית-הכנסת ובית המדרש. בין הדברים הראשיים שהיו שנויים במחלוקת בין הפרנסים והרבנים היה ה־"חרם". טיבו של החרם בכך שמשנה אופי לו, מצד אחד הוא היסוד שמשמעת הקהילה קיימת עליו; משמש הוא מקל-חובלים למורדים בשלטון הקהילה. מן הדין איפוא שמי שהשלטון בידו יזכה באמצעי הכפייה הנחוצים לו, והחרם הוא מן החשובים שבהם. אולם מצד אחר כל כחו של החרם הוא בפעולתו המגית של המלה עד שיהודי איטליה היו יראים להוציא את השם "חרם" מפורש מפיהם וסרסוהו ל־"חומרה". מלבד זה כרוך הוא החרם לרוב לטכס דתי, נקיטת ס"ת וכדומה ונכנס בתחום ביהכ"נ וברשותו של הרב. ובאמת, בטופסי הסמיכה של רבני איטליה של המאה ה־17 וה־18 החרם היא אחת הזכויות שהרב זוכה בהן בסמיכתו. בצידה של הרשות להקרא בשם מורינו, להורות איסור-והיתר, לדון דיני ממונות וכו' אתה מוצא גם-כן הזכות להטיל חרם¹). משנה-אופי זה של החרם הביא לידי כך שלפעמים שניהם, הנציג החילוני של הקהילה ונציגה הדתי, אחזו בו וכל אחד טען כולו שלי. כשהשנים כסדרן היו שני היסודות, הרבנים והפרנסים, שותפים במעשה החרם, אלא שפעם ידם של הפרנסים על

(1) לשם דוגמה אנו מביאים כאן ראשי פרקים מכתב הסמיכה ששלח הרב מפירארה. ר' ברוך עוזיאל חוקטו לר' אהרן פינצי מרייו: ...לכן הנני נותן לו משלו... להשים על ראשו נזר הקדש, כתר התורה מהרבנות זיר זהב מהסמיכה, וזה שמו אשר יקראו לו בהתאסף ראשי עם לקרות בתורה ולכל דבר שבקדושה מורינו הרב ר' אהרן מרייו יצ"ו, הוא יורה באיסורא והיתרא הוא ידין בין דין לדין בממונא ויהא לו עסק בסיב גטין וקידושין יבום וחליצה ויכול לנדות ולהחרים מי שדאוי לכך, ובכל דבר יהיה כחו ככתב"ד יפה... ברוך עוזיאל בן ברוך חוקטו וצ"ל היום יום א' ב' נסן שכ"ה סה סיארה. (מתוך שו"ת ר' אהרן פינצי בכת"י שביד)

בנוגע להגבלת כחם של הרבנים ע"י הפרנסים בעניין הטלת חרם בקהילת וירונה, ע"י מאמרי "אבני בנין לתולדות היהודים באיטליה, חוב' ב, ת"ש, תעודה ב, יג, טו (סעיף ז), ע"י גם מאמרי "לתולדות קהילת בולוניה" HUCA כרך ט"ו, תש"ב, עמ' ד' וכו', עמ' ט' וכו'.

העליונה והרבנים נגזרים אחריהם, ויש שיפה כחם של הרבנים והפרנסים כפופים להם. בשנת שניד גברו הפרנסים על הרבנים בויניציאה; קפחו את זכותם ולקחו ונטלו מהם את הכח של הכרות חרם. בלי השתתפותם של הרבנים תקנו הפרנסים תקנות. גזרו גזרות והכריזו חרמות על דעת עצמם, ורק לאחר מעשה הזמינו את הרבנים. לא תמיד כולם, להסכים על ידם. דבר זה מפי שיריו של ר' יהודה אריה מודינה (למדנו²). וגם בא לידי ביטוי בהסכמה על הספר "סדר הניקור" לר' יעקב סואזינא שנדפס בויניציאה בשנת שני"ה. בהסכמה זו הפרנסים הם הגוזרים והמחרימים, ואחדים מהרבנים עונים אחריהם אמן. המצב הזה לא ארך זמן רב. כחמש שנים אחר כך (בשנת שני"ט) אמנם עדיין ידם של הפרנסים על העליונה, אבל הרבנים מצטרפים עמם במעשה החרם ולא לאחר מעשה, וגם הם חותמים בצידו הפרנסים ולא למטה מהם. כל זה נראה בהסכמה על ספר "קהלת יעקב" לברוך ן' ברוך שנדפס בויניציאה בשנת שני"ט. לאט לאט התחילו הפרנסים למשוך את ידיהם מן ה"חרם", והרבנים זכו ככולו. החל משנת שס"ב עד שנת שס"ו. כל ההסכמות על ספרים שנדפסו בויניציאה, המכילות עונש חרם על כל שיחזור להדפיס את הספר במשך זמן מסויים, נוטאות את חתימותיהם של הרבנים לבד, ואין לפרנסים חלק בהן.

משנת שס"ה בערך ועד שנת ש"פ בערך הסכמות רבני ויניציאה על ספרים נעלמות מן העין, וכנראה היתה יד הממשלה באמצע³. קשה היה איפוא להתחקות

(2) עי' דיואן לר' יהודה אריה. ממודינא, הוצ' דר' ברושטיין, תרצ"ב, עמ' 113—114, מסי' סד. הכתובת ממעל השיר היא: "על נפילת עטרת הרבנים כי רוח העשירים נשבה בה שנת השניד". בסור 4—5 אנו קוראים: "...מה לי בסיסולכס ואם תכשירו// אם תאמרו מותר ואם תאמרו — אין עוד נחשים פה ואין עוד נזר". המר"ל הטיב לראות שנחשים כאן רומז ל"נזר", חרם, שמתא, אולם לא עמד על המצע ההיסטורי של השיר כולו, לדעתו הפרנסים הם טורקי עולי, נלחמים בתלמוד ורבנים רפורמים במובן המלא של המלה, כל זה אנכרוניזם גמור. לאמתו של דבר, המחלוקת היתה בעיקר על דבר יסוי כח בשלטון הקהילה, זכות השימוש בשבט החרם. מודינה בעצמו מגלה לנו את הסוד הזה במכתביו (הוצ' בלוי, תרס"ו), במכתב קפג, עמ' 171, המכיל החלטת הרבנים להגן על כבודם מפני התקפת הפרנסים, אנו קוראים: "...וככן אנתנו מקבלים עלינו... שמהיום הזה ועד חמשה שנים יצופים תהיה האלה בינותינו להיות לאחדים ובאגודה אחת נגד כל מי שיהיה ממונים מעמד או פרנסים... שיקום להסיר ממורי התורה שום כח ורשות להחרים ולנדות... ולישול אתו לעצמו..." ברור שכה החרם" היה "סלע המחלוקת" בין הפרנסים והרבנים.

(3) יש גם מקום לשער שהמחלוקת הידועה על־דבר המקוה ברוינג שהכניסה סירוד בין רבני איטליה עד שהיו לשני מתנות, זה אוסר וזה מתיר, חתרה חתייה תחת סמכותם של הרבנים והתיישה כח החרם שלהם. המחלוקת אמנם התחילה בשנת שס"א, אבל שנים אחדות נשארה מוגבלת בתחומים צרים. את שיא הפירסום וההיקף השיגה המחלוקת בשנות שס"ו—שס"ח. בשנים האלו נתפרסמי שלטת הכפרים, שבחלקם הם כתבי פלסתר, הדגים במחלוקת זו; משיבת מלחמות — שס"ו; מקוה ישראל — שס"ז; פלגי מים — שס"ח. בכתבי פלסתר אלה אנו מוצאים רבני פירארה ורבני ויניציאה מכריזים: "ואל השמעו לקול מלחשים אף כי יחזיקו בידם חרבות ורמחים (ר"ל):

אחרי עקבות המאבק שבין הפרנסים והרבנים בתקופה זו. המקור שגילה לנו את מפתחם של הרבנים בשנת שני'ד, ר' יהודה אריה מודינה, הוא גם מודיענו שבשנת שעי' שבו הפרנסים לתפוס את רסן החרם בידם ודחוק את רגלי הרבנים י. אבל טרם ידענו מתי התחילה הכף להיות מכריעה לצדם של הפרנסים, עד שבאה תעודתנו והודתה לנו שכבר בתחילת שנת ט"ע עלו הפרנסים למעלה והרבנים ירדו למטה בחתימותיהם. ועוד מעלה אחרת לפרנסים על הרבנים בתעודתנו. הראשונים מהוים חטיבה אחת; כולם חותמים תחת מעשה סופר-הקהילה בתור חברים של מוסד מאוחד. מה שאין כן הרבנים; אין הם חותמים ביחד תחת מעשה בית-דין שיצא מידם, כי אם כל אחד חותם על דעת עצמו בתור עוזר ומשרת של הפרנסים והממונים. מאשר ומקיים פסקם וגזרתם.

ובכל זאת זכותם של הרבנים בהטלת חרם טרם נתערעה לגמרי. כי המטיב להתכונן בתעודתנו ימצא כי יש דבר מה בפסקי חמשת הרבנים הראשונים שאין דוגמתו בפסק הפרנסים וגזרתם, והיא אימת החרם. אמת שלא יחסרו רמזים לחרם גם במודעת הפרנסים המזוהה: „ואשר יפער פיו... תכסהו בושה ועונו ישא ישיבע בחרפה“ אבל שם „חרם“ לא יזכר במודעה, ובחרם הרי „שמא גרים“ כידוע. ומצד אחר, חמשת הרבנים הראשונים מדגישים את ה„נחש“ (—גדוי, חרם, שמתא) ואת ה„חרם“ ומבליטים אותו באותיות מרובעות גדולות. סימן לדבר שהפרנסים מכירים ב„כחם“ של הרבנים להטיל חרם, כח הבא להם מתוך „סמכתם“. אבל הרבנים עצמם עם „כחם“ זה אינם אלא כלי שרת בידי הפרנסים. הללו גומרים ומחליטים, והרבנים בשבט החרם שבידם עונים אחריהם אמן. אכן לא רחוקים אנו מן המצב ששרר בשנת שני'ד ואשר אליו יגיעו הפרנסים מחדש בשנת שעי'.

גוף התעודה

מודעת זאת בכל הארץ

זכרון עדות מה שהיה בפנינו חותמי מטה, איך החכם השלם כמוהר"ר ידידיה גאלאנטי נר"ו ביום שבת קדש פרש' שופטים / ששה לחדש אלול השס"ט דרש ברבים ברוב עם הדרת מלך בק"ק ליואנטיני, ומכל הקהלות הקדושות היו שם.

חרמים" (משבית מלחמות, דף סג, סוף ע"י וכ"ו, ורומה לזה דף סד, ע"ב ודף סה, ע"ב). או: „ואם באולי... יצאה או תצא גורה או הטלת חרם... לא יאבו ולא יתושו ומורא אל יעלה על ראשם" (שם, צד, ע"ב פסק רבני ויניציאה). על דבר המחלוקת הזאת ע"י בלוי, כתבי ר' יהודה ממודינה, במחלקה הגרמנית, עמ' 127—137.

(4) השוה דיואן לר' יהודה אריה ממודינה, עמ' 115, מס' סו, שיר המתחיל: „מה שהיה שנת השני'ד... בכתובת ממעל לשיר אנו קוראים: „הסרת (עסרת) הרבנים ועל השנות הלוי" (אולי צ"ל: החלום) — החלום) סעמים הדבר מאת הוי' שנת השעי'". הכתובת ברובה היא ספראסארה של בראש' מא, לב: „ועל השנות החלום על פרעה פעמים כי נכון הדבר מעם האלהים...“

ובתוך / אמריו כי נעמו אמר שדעתו להיות נקי מישראל כשם שהוא נקי מה'. ושלכן רוצה לעשות שבועה חמורה ברבים שלא / גבה ושלא שלח יד בשום מעות אפילו שוה פרוטה מהשייכים לארץ ישראל תוב"ב בין בפרט בין בכלל רק מה שהיה כתוב בפנקסיו. וכן עשה. אחר סיום דרשתו הקדש (?) פתח שערי צדק פתח ההיכל / והוציא משם ספר תורה בחיקו (י) ונשבע שבועה חמורה על דעת המקום ב"ה ועל דעת הנשבעים באמת כי לא קבל ולא באו לידו ולא על / ידי אחרים בעדו שום מין מעות משהו פרוטה. ולמעלה מחשבון א"י בכלל ובפרט רק מה שנמצא כתוב בפנקסיו אשר מסר והראה / למעלת המורשים שנמנו על כך וקרוב למאה דוקאטי שנתנו לו אשר אינם כתובים בפנקסיו. ושלכן מכאן ואילך כל אשר יחשדהו / יאכל בדי עורו ועונו ישא. על כן על כל הדברים האלה ואחר ראינו שטר הפטורים נעשה בינינו ובין החכם השלם הנ"ל אמרו / גמרנו אנחנו ממוני ופרנסי הקק"י החתומים מטה שכבוד החכם השלם הנ"ל במקומו מונח ולא יהיה שום פוצה פה ומצפצף לדבר / נגדו תועה. ואשר יפער פיו באיזה דבר קטון או גדול נגד כבוד החכם השלם הנ"ל תכסוהו בושה ועונו ישא ישבע בחרפה. ושומר — נפשו ירחק ממנו ועליו תבא ברכ' טוב. ולראית האמת חתמנו שמותינו פה וינציאה ביום ו' כ"ז אלול השס"ט ליציר'. והכל שריר וקים.

אברהם טיבי	יעקב בכמהר"ר יהודה ליאון זלה"ה	שלמה גאנין
בנימין ׳ן דייסוס	אברהם שאקי	יצחק נעמיאש
יהושע ביל-פורטי	דוד ברוך	יהודה אלטאראס סופר

ואלה דברי הרבנים השלמים וגאוני וינציאה אשר קמו לעזרת ה' בגבורים לכבוד התורה ולסכר פי מטיל מום באוריין בר אוריין / ובר אבהו החכם השלם כמוהר"ר ידידיה הנ"ל וז"ל: **החרשים** שמעו והעברים הביטו לראות הכתוב והמכתב חרות וחתום מיד שלמים וכן רבים פרנסים ממונים הודת זקנים אור עמים בהחזיר עטרה ליושנה. בגילה ברינה למעלת החכם / השלם כמוהר"ר ידידיה גאלאנטי גר"ו עטרה שעטרה לו תורתנו הקדושה אשר לא זו מחבבה עד שקראה אמו דדיה ירוחהו / ככל עת. וגדולה חזקה דאין דבר יוצא מתחת יד חבר כלתי מתוקן. קנקן חדש מלא ישן ומה גם עתה שנשבע שבועה חמורה כנ"ל. / לכן לא יראה ולא ימצא מי שיערב לבו לגינת אליו לדבר ולחבר כעובר ומתעבר בהיותו פוער פיו ונגוע בקצהו של כסא כבוד / תורתו וכו (וכבודו) של מעלת כ"ת החכם השלם הנ"ל. וכל הקרב הקרב ויתיר לעצמו בחוצפא מלכותא דלית לה תגא לכתוב או לדבר סרה / שלא כדין וכשורה נגד כבוד מעלת החכם הנ"ל תאכלהו אש לא נופח יסול בסחת ופח תנורו של עכנאי יסובבנו ונח"ש כרוך על / עקבו עד צוארו יעטרנו. והשומר נפשו עליו תבא ברכת טוב. פי המדבר היום יום א' י"ג תשרי ש"ע פה וינציאה ליב סרוואל

(5) מטעה זה של הוצאת ס"ת מן ההיכל הפומבי. ברוב עם הורת מלך. כדי לתת יתר תוקף לגורתו או מתחתו של איזה יחיד, היה רווח או כאיטליה. ר"י יהודה סאלטירו ממאנו בספרו "מקוה ישראלי". על המקוה מרוויגו. דף ז' ע"ב. מספר לנו שר"י אבטליון מקונטוליינו, הרב מרוויגו, ראש האוסרים. בהיותו בבית הכנסת בקהל רב אחז ס"ת בחיקו ודרש אל הסיק חומר מצוה זו... וגזור שמכאן ולהלא לא ישבלו בו...

שאו מרום עיניכם וראו מי מעיד אהאי צורבא מדרבנן כמהר"ר י'דידיה גאלאנטי גר"ו היותו נקי כפים ובר לבב בכך כל אחד ישמור נפשו מאד שלא להטיל מום בקדשים ולשלוח רסן לשונו לפגוע בכסא כבוד האלוף הנ"ל פן יפול ברשת הפח והחרם הנ"ל אך כבוד והדר יעטרוהו לתהלה ולשם ולתפארת
 נאם בן ציון צרפתי

בישראל הודעתי נאמנה כי אעיקרא דדינא פירכא כי האמונה אזור חלציו ובכך דינא מנדעא יתיב אסוף דינא נעוץ סופו בראשו שורשו פתוח אלי מים טהורים מים חיים אל כליו הברו נושאי כלי ה' לכן כל איש ישראל יימר ליה וישר חיליה כי נכנס בכי טוב ויצא בכי טוב ידידי ה' ישכון לבטח לעולם ועד וכל הנוגע בו כנוגע בבבת עינו של כל מעיניו בו כי לא כהתה עינו הנה כי כח כל עז פנים יעזו נגדו להלבינו או לכתוב כנגדו פנים שלא עמדו בסיני הוא מארת ה' על ראשו הוא יפול ונח"ש ישכנו לו לבדו שהצרה במעונה וכל ישראל נקיים ולבני בנים תהיה לזכרון ולפני ה' תהיה לרצון.

יצחק גרשון

אחרי דברי הרבנים השלמים החתומים לעיל בארשת שפתיהם בזכות והוד והדר החכם השלם כמוהר"ר י'דידיה גאלאנטי גר"ו מי הוא אשר יערב אל לבו לשלוח יד לשונו בשליחותו ולשים תהלה בכסא כבודו אשר נמצא ונבחן כזהב יצא נאמן בשליחותו וצדיק וישר בשבועתו בצוף דבש אמריו כי נעמו בדרשתו דלא לחוייא טרקא דרבנן קשישי דלית ביה אסותא גם נח"ש יהיה כרוך על עקבו עד צוארו יגיע ושומר נפשו ירחק מהם ואדרבה הירא את דבר ה' כבוד והדר יעטרוהו. וכמו נגיד יקרבהו.

נאם הצעיר יוסף מאמינה

פוקו חזו הני גוברי רברבי גאוני ורבני אצילי שרי קדש דקא מסהדי על תומתו ואמונתו של החכם השלם הנ"ל וכל מאן דחוי יזהר שגשיכתם נשיכת נח"ש ומחזין בסלא דלא מבע לדמא, האף אמנם דאין לחשוד בשום גברא דחשיד אשבוטתא כ"ש עילאי החכם ונאמן רוח מבנן קדושים, לכן אני מזכיר ולא מזהיר
 נאם זעירא דמן חבריא אהרן ו' חיים

גם אני לא אחשוך פי שאין כונתי רק להעיד על תום ויושר לבב ונקיון כפיו של החכם השלם גברא רבה הנ"ל כאשר ראו עיני ואזני שמעו דברי אלהים חיים יצאו מפיו בדרשתו ושבועתו ככל הנ"ל ואמת הותמו של כל אחד מן החכמים האלה במקומו יונח ואני תולעת ולא איש מתאבק בעפר רגליהם על כל פנים ושזתה בצמא כל דבריהם האמיתיים ונכוחים למבינים וישרים למוצאי דעת והנני מסכים עמם
 נאם משה כהן פורט אשרי מי שיאחז בצדק דרכם
 גם אני מסכים הקטן יוסף בכמ"ר אהרן ששון ולה"ה

מי ראה את אלה יוצאים לעזרת ה' בגבורים חכמי וגאוני עולם להעמיד יקר תפארת גדולת הרב החכם השלם מוהר"ר ידידיה גאלאנטי נר"ו על מכו כסא כבודו ויקשה ערפו לשלוח פיו ולנגוע בכבוד הרב נר"ו ולא ישים יד לפה בראותו כי כל מעשיו היו לשם שמים ובאמונה היה עושה ושמץ עולה לא נמצא בו. אך לומר שיר ידידות על ידיד ה' הרב מוהר"ר ידידיה נר"ו למען לא יכווה בגחלתן של גדולי עולם וילקה בגופו בחושדו בכשרים. נאם הצעיר שמחה בכמ"ר יצחק לוצאטו יצ"ו.

גם אני מסכים משה בכמ"ר מצליח מוגאון בויניציאה

ג

יצחק פייבוש שליח מירושלים

גלאנטי לא היה השליח הראשון שנחשד במעילת כספי ארץ ישראל. באמת, כבר בתחילת המאה ה־ט"ז התחילו מופיעים „שליחי ציון” אשר צל הרמאות והזיוף ליוה אותם (1), ולא הביאו ברכה לשולחיהם. אבל ביחוד רבו הרמאים בסוף המאה ה־ט"ז ובתחילת המאה ה־י"ז (2). אין להתפלא איפוא אם גם הכשרים שבין השליחים, כגון ר' ידידיה גלאנטי, נתפסו בעוון הרמאים.

המצב של השליחים לא נשתנה לטוב באמצע המאה ה־י"ז. אנו מפרסמים כאן תעודה משנת ת"י"ז שהעתקתי מפנקס הקהילה בוירונוה, מס' 3, מתוכה אנו למדים ש.חכם מה"ר יצחק פייבוש" אף על פי שגשלה מאת האשכנזים שבירושלים, עשה קנוניא בויניציאה עם שליחי צפת וגרם הפסד לעניי ירושלים, בעיקר האשכנזים.

מי הוא ר' יצחק פייבוש זה? משער אני שאינו אלא „החכם ר' יצחק פאיש אשכנזי” הנזכר לטוב פעמים אחדות מאת ר' דוד קונפורטי, בעל „קורא הדורות”. ממנו אנו למדים שר' פאיש היה אחי אשתו של ר' שמואל גאון וגם נמנה על תלמידיו המובהקים של ר' שמואל גאון בשאלוניק, מתחילה, ואמר בעל קורא הדורות, „הלך לדור בצפת ואחר כך עלה לדור בירושלים”, ושם למד קצת בבית מדרשו של בעל קורא הדורות (3). כל זה מראה לנו שזמן רב לפני בואו לארץ ישראל התאבק בעפר

(1) ע"י ש' אסף, שו"ת ר' עזריאל דאינוה, עמ' 29, דאינוה השאיר לדורות את שמו של איזה „יוסף הלברי”, שליח רמאי שסבב באיטליה בתחילת המאה ה־י"ז. ועי' גם מאמרי על שלמה מלכו ב„רחוקי הגרמני, כרך 75, עמ' 129 וכו'.

(2) דוד קייסמן בספרו הגרמני „ר' חיים בכרך”, עמ' 15—16 (בפרט בהערות שם) מוסר לנו תעודות המעידות על מקרי מעילה בכספי א"י משנת ש"א ושס"א. עי' גם ש' קליין, תולדות הישוב היהודי בא"י, תרצ"ה, עמ' 204.

(3) בקורא הדורות לר' דוד קונפורטי, ויני תק"ו, דף ג' ע"ב, אנו קוראים: „גם מכלל הרבנים הגוי היה הר' שמואל גאון ומגדולי תלמידיו היו אחי ורעי... והר' יצחק פאיש אשכנזי אח אשתו של הר' שמואל גאון והלך לדור בצפת ואח"כ עלה לדור בירושלים, ונפטר שם, וזה החכם כה"ר יצחק פאיש למד בבית מדרשי קצת זמן בחיותו יושבי בירושלים טוב"ב, והוא חזר

רגליהם של החכמים הספרדים, וכמעט התנכר למוצאו האשכנזי. שנית אנו רואים שקודם בואו לירושלים עשה זמן מה בצפת, ובודאי רכש לו שם מכירים בחוגים הספרדים. כל זה עלול לשפוך מעט אור על הריב שפרץ בין השליה ובין שולחיו. האשכנזים מירושלים חשבו את ר' פאיש, או פייבוש בלשונם, לבעל בריתם נגד התביעות של הספרדים. אבל ר' פאיש נתן את ידו להספרדים, בודאי ידידו מצפת⁴.

גוף התעודה.

זה העתק קאפיטולי אחרון באגרת נעשית בירושלים עיה"ק חתומה מכמה אלופי התורה היושבים שמה כסאות למשפט, וזה לשונה:

ואף גם זאת תפקחו עיניכם, הלא תדעו נאמנה, כי קבלנו עלינו שלא נשלח שום שליח אל מדינת כת"רו עד חזרת אלו השלוחים הנ"ל (האלוף כמ"ר נחום בר' מאיר יפה והאלוף כמ"ר יוסף בר' מרדכי⁵), ואם יבוא יהיה מי שיהיה בחתימת ידינו בתורת שליחות, הן זמן מוקדם לזמן שליחות השלוחים, הן לזמן מאוחר לזמן שליחות השלוחים הנ"ל, אל תפנו אליו ואל תאמינו לו. ובפרט אם יבא איזה שליח מכאן עבור ספרדים או עבור חברון יצ"א ויאמרו שברצוננו ובידיעתנו ושיש לנו חלק בשליחות ההיא, תדעו נאמנה ששקר הוא ושקר ענה.

ולמען השם תחוסו עלינו ק' אשכנזים, כי אנשים אחים אנחנו, ואין לנו זולת רחמי וחסד כת"ר, והספרדים יצ"ו וכן ק"ק חברון שולחים להם מארבע פינות העולם. על כן אורו נא לשון בקשה נגבר חלציכם להשגיח ולהפקיח על קיום ירושלים, כי אז תהיה לרצון לפני אבינו שבשמים.

ואף גם זאת באנו להודיע אודות החכם מה"ר יצחק פייבוש שליח אחד שחילף השטר שליחותו עם כתבי השלוחים של צפת תוב"ב שם בויניציאה ברמאות והלך וסייב כל ארץ אשכנז, וקיבץ ממון הרבה וגזל עניי ירושלים שלא כדיו וכדת, שיש לנו תנאים עם ק"ק ספרדים מהעיק"ק ששום אחד לא יוכל להכנס לתחום חברו, ועתה בקשנו מכת"ר שכל המעות שקיבץ במחניכם קדש שתו" ציאו אותם מידו בדיני ישראל או באיזה אופן שתוכלו, ותשלחו לנו ק"ק אשכנזים

על הדברים האלה בדף נב, ע"א, וכתב: „ואו באותם הימים היו לומדים יחד עמי בבית מדרשי בירושלים תוב"ב החכמים השלמים במהר"ר יצחק פאיש אשכנזי...“ מעניין שר' יצחק פאיש נזכר שם כנשימה אחת עם ר' פייבוש אשכנזי המכונה אור שרגא אשר חתימתו תוססת בתעודתנו את המקום הראשון תיכף לאחר חתימתו של סופר הקהילה. ע"י גם פרומקין רבלין, תולדות חכמי ירושלים, ח"ב, עמ' 46.

- (4) על דבר הטענות והתביעות שעברו בין האשכנזים והספרדים אפשר למצוא רמזים שונים: במאמרו של לונץ על „התלוקה“ (ירושלים, שנה 1-6).
- (5) לא עלתה בידי למצוא את זכרונם של שני השלוחים האלה במקום אחר.

הנה עם שאר כסף הקדשים. ובזכות זה יפתח ה' לכם את ארובות השמים להריק לכם שופע ברכות ושופע שמחות, ותאריכו ימיכם ושנותיכם.
 כה דברי המתפללים פה עה"ק ירושלם עליכם ועל בניכם שתשבו בהשקט ובבטחה בארצכם, וירושלם נוה שאנן תחזינה עיניכם אמן. כותבים וחותמים פעה"ק ירושלם תוב"ב, ח"י למב"י (—למספר בני ישראל) תי"ז לפ"ק.

ואלו הן קצת החתימות :

נאם הקטן יצחק בלא"א הר' ירמיה ז"ל חוטר מגזע העטשוני (?) ספרא דעה"ק ירושלם תוב"ב.⁶

צעיר הרועים אור שרגא וייבש יכונה שהיה חונה בק"ק ווינא.⁷
 נאם נתן שפירא הירושלמי בן הגאון האלוף המרומם מהר"ר ראובן דוד טעבל ולה"ה.

הצעיר מאיר בן לא"א הנדיב כה"ר יהודה ליב כ"ץ ז"ל פאפרש.⁸
 דוד בן הח"ר יוסף זלה"ה אשכנזי היילפרון מצפת תוב"ב פה ירושלים.¹⁰

ד

ר' שלמה מור דוד

ר' שלמה מור דוד הוא אחד השליחים אשר היו ממלאים את שליחותם בצנעה, מאחורי הפרגוד ; לא דאג לפרסומו בתור שר"ר, וגם לא נמנה על השדרים הרגילים. שליחים כאלה היו רוב חכמי ארץ ישראל שבאו לאיטליה בסוף המאה הט"ז ותחילת המאה הי"ז, ועשו שם זמן רב בתור מדפיסי ספרים ועוסקים בצרכי צבור.¹
 לכאורה לא בא ר' שלמה מור דוד מצפת לויניציאה אלא להדפיס את הספר "סדר היום, לר' משה ׳ מכיר, ריש מתיבתא דעין זיתון מצפת תוב"ב". ובאמת שמו קשור בשתי ההוצאות הראשונות של הספר הנז'. בהוצ' הראשונה, וינ', דניאל

(6) שם "גזע" של הסופר בלתי ברור; אפשר שהיה כתוב "העמשוני". בין כך ובין כך איננו יודע לי ממקום אחר.

(7) עיי' פרומקין—רבלין, תח"י ח"ב, עמ' מז' וכו', וח"ג, מלואים, עמ' 16, מכאן יוצא שאור סרגא טייבש שעלה לירושלים היה מקודם רב בחינה ולא בקראקא, ונסתלק ספקו של הר"ר האכטסטין.

(8) עיי' פרומקין—רבלין, תח"י, ח"ב, עמ' 39; עיי' גם ח"ג, מלואים, עמ' 15. שנתים לפני כן, היינו בשנת תפ"ו, אנו מוצאים את ר' נתן שפירא שלנו באיטליה. אין זאת אלא שבינתיים הספיק ר' נתן לשוב לירושלים, ונפתרה שאלתו של פרומקין, שם אם חזר ר"נ לירושלים. בחיוב, ויש לחקן את דבריו של שולחאס, רומא וירושלים, עמ' 107. המחליט "שר"נ שפירא לא הספיק לחזור לא"י.

(9) עיי' פרומקין—רבלין, תח"י, ח"ב, עמ' לח וכו'.

(10) לא זכיתי למצוא זכרונו של השליח הזה במקום אחר.

(1) על משפחת טילי באיטליה עיי' מורסארה, מוכרת חכמי איטליה

זאניטי, שנ"ט, אנו קוראים בשער הספר: „ואפריון נמטייה ל... ולחנתנו של הרב המחבר ה"ה היקר ונעלה כה"ר שלמה יצ"ו בכ"ר נחמיאש מור דוד ז"ל... שש שנים אחר-כך, שס"ה. וזה הספר להוצאה שניה אצל די גארה, ובשער הספר אנו קוראים הפעם: „הובא שנית אל הדפוס ע"י היקר ונעלה כה"ר שלמה מור דוד יצ"ו חתן הרב המחבר.“ בשני המקומות האלה אין זכר ל„שליחותו.“ נראה, שרובני הזמן ופרנסיו הידיעה שר' שלמה הוא חתן ר' משה ן' מכיר, מייסד הישיבה. „הסגר“ בלשונם, בעין זיתון העידה עליו במאה עדים כי הוא שד"ר לטובת ישיבת חותנו. ובאמת בספר אחר שהדפיס ר' שלמה דגן בויניציה, במקום שחסרה הידיעה על דבר קשריו עם ר' משה ן' מכיר, אין הוא כובש את „שליחותו.“ כונתי לספר „ראשית חכמה הקצר קצרו האלוף החסיד המקובל כמהרר"י (ר' יעקב) פייטו יצ"ו. הביאו אל הדפוס הנעלה כה"ר שלמה מר דוד יצ"ו שליח צפת תובב"א מהסגר עין זיתון לזכות את הרבים.“ ויג', דניאל זאניטי ש"ס. כאן ראה ר' שלמה חובה לעצמו להכריז על „שליחותו.“

אבל טרם ידענו דבר מה ממשי על פעולתו של השד"ר הזה, והנה באה לידי תעודה אחת שהעתיקתי מפנקס הקהילה של קסאל מונפיראטו. המלמדת אותנו שבתחילת שנת שנ"ט, קודם להדפסת הספר „סדר היום“ סבב ר' שלמה מור דוד בצפון איטליה והשתדל לעורר את דעת הקהל לתרום תרומות לטובת הישיבה מיסודו של ר' משה ן' מכיר חותנו בעין זיתון ותעמולתו עשתה פרי. כדרכם של השד"ר'ים שעשו זמן רב באיטליה וכמעט השתקעו שם, עיקר תפקידו של ר' שלמה מור דוד היה לעורר התענינות במוסד ולגייס את דעת הצבור לטובתו עד כדי שיתנדבו לתרום תרומה שנתית. את השאר, קבוצ הנדבות והעברתו לצפת, הניח בידי מוסדות הקהילה. ז"א משרתי או ממוני הקהילות המקומיים, והגזברים הראשיים לכספי ארץ ישראל בויניציה.

הדבר המיוחד שבתעודה זו היא ה„ברירה“ הניתנת להמתנדבים והממונים המקומיים להעביר את התרומות הנאספות „ליד הגאון (ר' יוסף) פארדו או ליד האלוף (ר' ליב) סארוואל נר"ו בויניציה.“ ר' ליב סארוואל ידוע לנו ממקום אחר בתור גזבר ופקיד של כספי ארץ-ישראל באיטליה.² מצד אחר אנו מכירים את ר' יוסף פארדו בתור „שתדלן“ המאסף כסף בקהילות ליואנטיות וקהילות הספרדים לטובת פדיון שבויים.³ מלבד זה בכרוז של דבני שאלוניק הקורא את יהודי איטליה להשתתף בנדבות להדפסת התלמוד שם, ר' יוסף פארדו נקרא בשם „אב במצוה“ ונמנה לגזבר

(2) ע"י כתיב ר' יהודה אריה פמוריא, הוצ' בלוי, סי' קו (עמ' 105): „בעד חכם... בלכתו בעד נורי א"י... ולכן חלינו פניכם למחר ולשלוח כסף נדבותיהם ליד התי האלוף כמניה ל"ב סארוול גזבר וקאסיר על זה.“

(3) שם, סי' קמט (עמ' 139): „לק"ק וינא, ע"ד השבויים, בשם החכם סארוו... קמתי בקחל... ועלה בידי ברוך ה' כי התנדבו קהילות לואנטינו ות"ת של ספרדים סך הגון... אשר אנחנו שולחים לכם.“

של התרומות שיתרמו יהודי איטליה לשם הדפסת התלמוד⁴. המפעל הזה, כמו שהטיב לראות שולואס⁵, קשור היה עם כספי א"י כי אחד מפרעון הנדבות הוא כי „כאשר ימכרו הש"ס ישלמו אותם תיכף לעניי א"י“.

הברירה שבין פאדרו וסארוואל בתעודתנו יוצאת לכמה פנים. אפשר שהיא מורה שכלכלת כספי א"י באיטליה טרם התרכזה בידי ר' ליב סארוואל, ור' יוסף פאדרו היה שותף לו במפעל העזר לעניי א"י. יש לשער גם כן שהיו שני מרכזים בכלכלת הכספים; אחד מהם היה של האשכנזים והאיטלקים, שכפי שראינו בתעודה א' השתתפו במגבית מאוחדת לטובת א"י — ובראשו עמד ר' ליב סארוואל. השני היה של הספרדים והיליאונטים, אשר קופה מיוחדת להם, — ובראשו עמד ר' יוסף פאדרו. בהשתדלותו בענין פדיון שבויים, פאדרו אומר בפירוש שפעולתו הצטמצמה בחוג הספרדים והיליאונטים. ויש עוד אפשרות שלישית, והיא שפעולת העזרה בשביל הישיבה „ההסגר“, שבעין זיתון נשארה מחוץ לשורת הפעולה לטובת עניי א"י. ור' יוסף פאדרו עסק בהעברת הכספים לעין זיתון לא בתור גזבר לכספי א"י כי אם בתור „אב במצוה“, כשם שעסק בהעברת הנדבות להדפסת התלמוד בשאלוניקי. כל הביאורים האלה שקולים הם, ואין בידי להכריע, וגדולה-מזו, מכיון שהפנים השונות שמנינו אינן מכחישות זו את זו, אפשר שאלו ואלו דברי אלהים חיים.

כדאי להעיר שהדפסת ספרו של ר' יעקב פוייטו מאסטי שבפימונטי⁶ על ידי ר' שלמה מור דוד בשנת ש"ס בויניציאה מראה שהלזה הספיק לקשור קשרים חזקים עם ראשי הקהילות שבצפון איטליה, ולא נחרק מן האמת אם נשער שעשה שם זמן רב, לכל הפחות רובה של שנת שני"ח. אם השערתנו זאת נכונה, מסתבר שלא סתם מקרה הוא שבשנת שני"ח נגמרה בקסאל מונפיראטו רשימת מקומות הקדושים בא"י עם ציורים שנתפרסמה בפקסימיליה על ידי הדר' בצלאל רות, לונדון 1927.

4) שם, קצ (עמ' 157), אגרת להקהלות על הדפסת התלמוד: „וכל כסף אשר הוגף... למצוה זו... הכל יעלה ויבא ליד מעלי החכם... כפי יוסף פאדרו יצ"ו והוא אב במצוה שה ויניציאה“. הכרוז הזה בודאי יצא לדרישתו של ר' משה די מוינה, בנו של המהרש"ם, אשר בשנת שני"ה חיידש את הדפוס העברי בשאלוניקי, בביתו של ר' אברהם יוסף מגזע בת שכע, ובין שאר הספרים הדפס גם „גמרות ומסכתות“, כמו שהוא מודיענו בסוף הקדמתו לשו"ת מהרש"ם. אורח יו"ד, שאלוניק שני"ו, וזה לשונו: „...בנבוכתי אוצרותי להביא הגייר והפועלים מויניציאה ושני פועלים מהם בראותם יופי המלאכה... נכספה וגם כלתה נפשם לבוא ולחסות תחת כנפי השכינה וגם זכני ה' במצוה אחרת להדפיס גמרות ומסכות וספרים אחרים כדי לזכות את הרבים“. מובן, שמגמרות ומסכתות לתלמוד שלם — התכנית היא טבעית, ועתו של בלוי (שם, סי' פא, הע' 2) שהמכוון כאן להשלמת התלמוד שהתחילו להדפיס בביתו של יעבץ בשנת שכ"ג — היא רחוקה וזרה.

5) רומא וירושלים, עמ' 103.

6) מפורש בראשית חכמה הקצרה, קל"ו, ע"ב בחתימה: „מידי היתה זאת הצעיר יעקב בכ"י מרכזי פוייטו ז"ל יום שני ר"ח שבט שכי' לפ"ק סה אסטי בפימונטי“.

דעתו של הד"ר רות שהרשימה היא מעשה ידיו של „עולה רגל“ מקסאל ששב ממסעו רחוקה מודארות, ויש מקום להשערה שיד השליח ר' שלמה מור דוד באמצע.

עצם התעודה

כאשר שמענו כן ראינו, אנחנו חתומי מטה מנהיגי ק"ק מונפיראטו מפי סופרים ומפי ספרים שהביא לנו ציר נאמן לשולחיו היקר והנבון כמה"ר שלמה מור דוד יצ"ו, דחטם וצרכם של חברת החכמים חברים מקשיבים מראשית השנה עזי אחרית השנה, יומם ולילה לא ישבותו, ועושים לילות כימים לישא וליתן במלחמתה של תורה, אשר בקצה צפת הובב"א (תבנה ותכונן במהרה בימינו אמן) בעין זיתון, ובראשם תפארת צבי החכם השלם במה"ר משה ך מכיר נר"ו יאיר בודל (אולי צ"ל: ואינו בודל ?) מהם כל בין השמשות ויגדיל תורה ויאדיר.

מודעת זאת בכל הארץ יושבי קהלות ישראל אשר גם הם התנדבו בעם, אמרנו אך זה היום שקוינזהו להיות זוכים ומוזכים מצאנו ראינו, ועם כי תבארות שלנו באדות נשברים אשר לא יכילו המים ואין הקומץ שלנו משיביע, ביצן וביען כל היד המרבה לבדוק באנשים מבני עירנו ועניי עיר אחרת, ובפרט יושבי פיאמונטי השרויים בצער המגפה, ואתה ה' תשמרם, הקרובים עלינו והרחוקים יושבי חשך וצלמות אסירי עוני וברול בשאר מקומות משכנותיהם ותדיר ושאינו תדיר דלים וזב מכיס, ואין אנו יכולים להושיע נפש שוקקה ובפרט במצוה רבה הזו, מכל מקום כבר שנינו ?) אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוין לבו לשמים.

קמנו ונתעודד לרדוף אחרי הקוצרים נדיבי עמים נאספו, והתנדבנו עשרה דוקאטי כסף ממילאנו מדי שנה בשנה, משך ג' שנים רצופות לזכות ההסגר הנ"ל בעין זיתון כפר הסמוך לצפת תוב"ב, והמעוה הנ"ל תדריכום אחרי עבור חג המצות מכל שנה מהשלש שנים הנ"ל ליד הגאון פרדו נר"ו, או ליד האלוף סאראל נר"ו בויניציאה, והם ידריכום אל ארץ הצבי, וצדקה תחשב לנו לפני ה' אלקינו עד יכונן ועד ישים את ירושלים תהלה בארץ.

קזאל מוניפיראטו היום יום א' שהוא י"ג לחדש טבת השניט (לסדר) כאשר יענו אותו כן ירבה וכן יפרוך.

שמעון המכונה וולפין לוי בכמ' משה לוי זלח"ה משרת ק"ק קזאל מונפיראטו. שלמה בכמה"ר יהושע כהן זצ"ל משרת ק"ק קזאל.

ה

מנחם עזריה ממילי¹

כל התעודות שפרסמנו עד עכשו שייכות לתקופת הפעולה המאורגנת של העזרה לעניי א"י, כמו שחטיב להגדירה שולואס בספרו רומא וירושלים, סוף פרק י'.

(7) מנחות ק"י, ע"א.

(1) ע"י שולואס, רומא וירושלים, עמ' 100—101, שמונה וחלרי אחרים פהם.

בתקופה זו הנהלת המגבית והעברת הכספים עברו לידי הגזברים או הנשיאים לכספי א"י, ועיקר תפקידו של השליח קיים היה בתעמולה וגיוס דעת הקהל; הוא היה מן המעוררים לפעולה. ברצוננו לסיים את התמונה בשליח של התקופה הקודמת, כשהלה היה גם המעורר, גם הגובה וגם המעביר את התרומות.

התעודה הבאה לקוחה מתוך פנקס החשבונות — הכנסות והוצאות — של בית הכנסת ללועזים (— איטלקים המחזיקים במנהג בני רומה) בויניציה הנמצא בספריית ה"תלמוד תורה" שם. הזכרתי את התעודה דרך אגב במאמרי ב"ציון", ("סידרה חדשה), שנה ד', עמ' 87. בשעה שכתבתי את דברי ב"ציון" לא היתה ההעתיקה לפני, וזכרוני הטעה אותי בנוגע לשנת התעודה, וכתבתי שנת ש"מ ב במקום של"ו. משתמש אני בשעת הכושר לתקן את טעותי זאת.

החידוש שבתעודה זו הן "שתי הקהילות טאליאני" שבצפת המקפידות על חלוקת הכספים לחצאין. מה טיבן של שתי הקהילות? בשו"ת מבי"ט ח"ג, סי' מ"ח (מובא בתולדות הישוב היהודי בא"י לש' קליין, תרצ"ה, עמ' 177—179), המקור הראשי להסתדרותן של הקהילות השונות בצפת בתקופת פריחתה, בין שנת רפ"א ושלי"ה, המדובר על קהל אחד של עולי איטליה לבד. רק "הספרדים מגירוש ספרד אשר הם רבים משאר כל לשון ולשון", כותב המבי"ט, "הוצרכו להם שתי בתי כנסיות אשר לנו שמים קהל גדול וקהל בית יעקב". קשה להניח שגם עולי איטליה רבו כל כך עד שהוצרכו להסתדר בשני בתי כנסת. מתקבלת על הדעת ההשערה שכל עולי איטליה באמת נחשבו ל"קהל" אחד, וגם תעודתנו כוללת בני שתי הקהילות ב"בני קהל טאליאני". אלא שהיו בין העולים אלה שבאו מצפון איטליה אשר רובם החזיקו ב"מנהג" האשכנזים אשר באיטליה, ואלה אשר באו ממרכז איטליה ולמארקה (מחוז אנקונה) אשר "מנהג" בני רומה בידיהם, ולכן נפרדו לשתי קהילות. במלים אחרות, כלפי חוץ היו עולי איטליה "קהל טאליאני" מאוחד, אולם כלפי פנים נפלג ה"קהל טאליאני" לשתי בנות קהילות, אחת "קהילת האשכנזים מאיטליה", והשנייה "קהילת בני רומא". מובן שכל זה לא יצא מידי השערה גרידא.

צמם התעודה

מודה אני מנחם עזריה ממילי שליח ופוביה (1) ² משתי ק"ק טאליאני יצ"ו שבצפת תוב"ב שקבלתי ובאו לידי מאת המסואר והנעלה בה"ר יעקב בכמ"ר שלמה אשכנזי יצ"ל והנעלה והנבון כמה"ר ישמעאל חיים יצ"ו מפיסארו פרנסי בית הכנסת מהלועזים יצ"ו אשר פה ויניציאה לשם בני קהלם טאליאני אשר בצפת תוב"ב הנ"ל, על מנת לחלקם לשתי קהילות הנ"ל יצ"ו לחצאין, ולראית האמת והצדקה כתבתי וחתמתי מידי ממש יום ה' כ"ד תמוז שלי"ו פה ויניציאה קפו ל"י ג' (סולדי)

(2) בשעה שהעתיקתי את התעודה לא יכולתי לקרוא מלה זו. כעת אני משער שצריך לקרוא: "סרונוקאי", מונה לקוח מפתגם התלמוד: "קריינא דאיגרתא להוי סרונוקאי" (ב"מ, ס"ג, ע"ב), ונרדף הוא ל"שליח". (ע"י פירשיי שם). המונח הזה הביב היה על השליחים ועל כותבי המלצות של הזמן.